

Bolalarda badiiy adabiyotni obrazli idrok qilish ko‘nikmalarini shakllantirish

Toshkent Kimyo xolqaro universiteti MPRI 6-U talabasi

Homidova Nilufar Erkinjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda badiiy adabiyotni o‘qishga targ‘ib qilish, ularda badiiy adabiyotga bo‘lgan muhabbatni paydo qilish va kitoblarni obrazli idrok qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda nimalarga e‘tibor berish kerakligi haqida mulohazalar yuritilgan. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishda qanday vositalar yaxshi samara berishi, uning ijobiy tomonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, obrazli idrok qilish, sahna ko‘rinishlari, texnika, texnologiya, 3D rasmlar, multfilmlar.

Oxirgi vaqtlarda kitobxonlik, jamiyatda kitobga bo‘lgan mehr, unga intilish kamayib ketayotganligi haqida ko‘p gapirilmog‘da. Buning eng lo‘nda sababi, XXI asr texnologiya asri ekanligidir. Quyida kitobxonlikka oid bir misol keltirishni o‘rinli deb bildim. O‘ninchi asrning atoqli musulmon olimlaridan andalusiyalik Ibn Rushd umri davomida faqat ikki kecha kitob o‘qimagan ekan: biri uylangan va ikkinchisi otasi vafot etgan kechada. Tobeinlardan Urva ibn Zubayr roziyallohu anhu hayotida bir marta kitob (Qur‘on) o‘qishni tark qilgan: qorason boshlanganda oyog‘i kesib tashlanganda, og‘riq zo‘ridan xushini yo‘qotgani sabab kitob o‘qiy olmagani¹. Bir necha asrlar oldin yashagan insonlarning kitobga bo‘lgan mehri, uni qadrlashi qanday bo‘lgan-u, hozir esa ahvol qanday? Nega yurtdoshlarimizning aksari kitob o‘qishga qiziqishmaydi? Katta yoshdagi insonlar kitobga beparvo bo‘lgani bois, ularning farzandlarining ham kitobga qiziqishi past. Kitob o‘qish, u xoh badiiyi, xoh ilmiyi insonga faqatgina ilmini ziyoda qilishga yordam beradi. Ayniqsa, badiiy adabiyotning dunyosi o‘zgacha. Aslida, badiiy adabiyot insonning go‘zallik qonunlari asosida yaratilgan ijodiy-ruhiy faoliyati mahsulidir. Shunday ekan, kitoblarga yaqinlashishimiz juda muhim. Kitoblar jamiyatning ruhini o‘zgartira oladigan kuchga ega. Uni nafaqat o‘zimiz sevib mutolaa qilishimiz, balki farzandlarimizga ham sevdirishimiz kerak. Ularning yoshiga va qiziqishlariga qarab

¹ Ahmad Muhammad Tursun “Dunyoni tebratgan yetti buyuk” asari 3-bet

kitob olib berishimiz, uni o‘qishga va idrok qilishga yordam berishimiz bugungi kunda juda zarur. Bolalarni badiiy adabiyotga, kitobxonlikka qiziqtirish uchun jamiyatimizda ham turli xil islohotlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori ham aynan yurtdoshlarimizning kitobga bo‘lgan mehrini oshirish, ularni rag‘batlantirishga qaratilgan <https://lex.uz/docs/-5160827> Prezidentimizning turli nutq va ma‘ruzalarida ta‘kidlanganidek, madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma‘rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy san‘atni anglashga o‘rgatish, ularning estetik olamini sog‘lom asosda shakllantirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilanishi diqqatga sazovor². O‘quvchilar barcha ta‘lim tizimida adabiyot fanlarini uzviylik asosida teran o‘rganmas ekan, kelgusi yosh avlodlarning qalbini bolaligidanoq insoniy fazilatlar bilan kamol toptirish dushvor. Qolaversa, inson tafakkuri bir joyda to‘xtab qolmaganidek, umumadabiyot, jumladan bolalar adabiyotidagi evrilishlar ham hamisha yangi talqinlarni taqozo etadi. Shu ma‘noda, adabiyotning boshlanmasi va umumkitobxonlikning ostonasi hisoblanuvchi bolalar adabiyotini rivojlantirish u haqidagi fanning asosiy vazifasidir. Zero, o‘zbek bolalar adabiyoti va folklori, uning tarixiy tadriji hamda yangi tamoyillarini jahon bolalar adabiyoti bilan qiyosiy o‘rganish orqali jarayonning muhim xususiyatlarini oydinlashtirish; o‘zbek bolalar adabiyotining badiiy jihatdan yuksak namunalariga keng e‘tibor qaratish, yangi asr kichkintoylarining qiziqishlari, ruhiy, ma‘naviy olami, ularning ijtimoiy hayotga munosabati masalalari aks etgan asarlar tahlili orqali talabalarda estetik, axloqiy-ma‘rifiy, ijtimoiy-siyosiy tarbiyani shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Farzand kitobga oshno bo‘lishni, uni sevib mutolaa qilishni avvalo ota-onasidan, so‘ngra ta‘lim maskanlaridagi ustozlaridan o‘rganadi. Hozirda bolalar uchun badiiy adabiyotlar juda ham ko‘p. Ularni xoh elektron, xoh kitob shaklida topish muammo emas. Boshlang‘ich sinflarda badiiy adabiyotni mutolaa qilish ularda juda ko‘p ijobiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Ularning dunyoqarashini kengaytiradi, so‘z boyligini oshiradi va aqlini rivojlantiradi. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilish orqali esa bolalar yana ham adabiyotga, kitoblar

² Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir (O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruza) // O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 2017 yil, 4 avgust.

dunyosiga yaqinlashadi. Bolalarni o‘qishga o‘rgatish bo‘yicha bolalar yozuvchisi Ketron Patersonning quyidagi fikrini keltirmoqchiman: “Bolalarni oqishga o‘rgatish hozirgi kunda shunchaki yetarli bo‘lmaydi: bolalar adabiyoti orqali ularga qandaydir juda qimmatli narsalarni berishimiz kerak. Bolalar tasavvurining rivojlanishiga ko‘mak ko‘rsatadigan narsa ularga o‘z hayotlarni anglashga yordam beradi va kimningdir hayotiy tajribasi o‘zidan keskin farq qiladigan insonlarga bo‘lgan e‘tiborini uyg‘otadi”³

Bolalarni badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishida turli xil usullardan, xar xil vositalardan foydalanish mumkin. Buning eng avvali rasmi va rangli kitoblardir. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishda sahna ko‘rinishlari, multfilmlar, 3D rasmlar, rassomlar chizgan asarlar, bolalar uchun yaratilgan kinolar, audio, video, taktil va illustratsiyali (rasmi) bolalar kitoblari bizga yordam beradi. Taktil kitob- bu taktil hissiyotlari jihatidan tasvirlangan buyumning asl nusxasiga imkoniyat darajasida yaqinroq bo‘lgan turli xil materiallardan tayyorlangan chizmalarga ega kitob. Taktil kitobni yasashda turli xil qo‘l hunari namunalari qo‘llaniladi: kashtachilik (kitobning nomi, kiyimni bezash), to‘qish uchun ilgak va spitsa (o‘simliklar), yumshoq o‘yinchoqlar (bosh qahramonlar, jonivorlar), marjon (yomg‘ir, ko‘lmaklar, nam va sovuq havoni his qilish), tuzli xamir (qiyofalar) va hkz. Taktil kitoblar yordamida bola tovush chiqaradigan predmetlar, hidlar haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Bu esa bola tomonidan atrof olamni tekshirish va idrok etishga yordam beradi.

Illustratsiyali (rasmi) bolalar kitoblari an‘anaviy tarzda matnga suratlar bilan taqdim qilingan kitoblar hisoblanadi. Illustratsiya bola tomonidan badiiy matni tushunishga yordam beradi, mavzu, qahramonlar haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi, badiiy timsollarni ko‘zga ko‘rinadigan qiladi, bolaga yaxshilik va yomonlik, haqiqat va yolg‘onlarni tushunishda muhim yo‘llanma beradi.

Bola dunyoni tanish bosqichida ularga turli xil qiziqarli ertak kitoblarini olib berish foyda beradi. Sababi, ular o‘qishni bilmasalar ham kitobdagi rasmlarni tomosha qilish orqali dunyoqarashi o‘sadi, tasavvuri kengayadi. Maktab yoshidagi bolalar esa harf tanib o‘qishni boshlashlari bilan ularni ham rasmi va matnli badiiy adabiyotlar olib berib o‘qishga qiziqtirish kerak. Kitoblarni obrazli idrok qilishda esa yuqoridagin usullardan foydalanish muhim. Misol sifatida olaylik, hali tili

³ Ketron Piterson, bolalar yozuvchisi, “Terabitiyaga ko‘prik” va – Bqissasi muallifi. Модуль 3. Бошланғич мактабда болалар китобидан фойдаланиш. туз- муал. Р. А. Орозо.: 2020,

chiqmagan bola multfilmlar orqali koʻrgan, oʻzlari yoqtirgan qahramonlar sifatlarini, ularning qiliqlarini takrorlab yurishni, xuddi oʻsha qahramonlardek kiyinishni yoqtirishadi. Mana bu oddiy ertakning obrazli talqin qilinishi natijasida bolajonlarga taʼsir qilishidir. Boshlangʻich sinflarda ham shu kabi usullar orqali ularning dunyoqarashlarini, tasavvurlarini oshirish mumkin. Mashhur bolalar yozuvchisi Xudoyberdi Toʻxtaboyevning birgina “Sariq devni minib” asari film sifatida ishlanib, teletomoshabinlar eʼtiboriga taqdim etilishi bilanoq, filmning bosh qahramoni Hoshimjonga oʻxshashni xohlagan bolalar soni oshdi. Garchi, yozuvchining bu hikoyasi film qilinmasidan oldin ham mashhur edi, biroq hikoya obrazli taqlin qilinishi natijasida uning muxlislari yana ham ortdi. Bu yozuvchining “Sariq devning oʻlimi”, “Sehrgarlar jangi yoxud, Shirin qovunlar mamlakati” kabi asarlari, Gʻafur Gʻulomning “Shum bola”, Anvar Obidjonning “Dahshatli Meshpolvon” va “Meshpolvonning janglari” kabi asarlarning ham obrazli talqinlari borligi barchamizga maʼlum. Bolalar adabiyotiga hissa qoʻshgan yozuvchi va shoirlar juda koʻp. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining boʻsh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni telefon, kompyuter va shunga oʻxshash narsalarga mukkasidan ketishini oldini olish uchun ham badiiy adabiyotning obrazli talqinlari juda ham muhim. Ular kitob oʻqib topa olmagan hissiyotni obrazli tashkil qilingan vositalar orqali topishi mumkin. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishni yengillashtirish, ularning zamonaviy talqinlarini yaratish kerak. Badiiy adabiyotlar asosida yaratilgan fimlar, multfilmlar, sahna asarlarini koʻpaytirish orqali biz farzandlarimizning soʻz boyligini oshirishimiz, empatiyasini oʻstirishimiz, dunyoqarashinin kengaytirishimiz mumkin. Bu esa kelajakda aqlli va dono farzanflar oʻstirishga yordam beradi.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “2020-2025-yilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori
2. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir (O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruza) // O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 2017 yil, 4 avgust.
3. Ahmad Muhammad Tursun “Dunyoni tebratgan yetti buyuk” asari 3-bet
4. Ketron Piterson, bolalar yozuvchisi, “Terabitiyaga ko‘prik” va – Bqissasi muallifi. Модуль 3. Бошланғич мактабда болалар китобидан фойдаланиш. туз-муал. Р. А. Орозо.: 2020
5. “Boshlang‘ich maktabda bolalar adabiyotidan foydalanish” tuzuvchi muallif R.A.Orozo 2020-y
6. Bashorat Jamilova “O‘zbek bolalar adabiyoti” o‘quv qo‘llanma 2019-yil 4-5 betlar

---

Research Science and Innovation House